

Josep Pla i la inspiració.

El cas de la Selva

Narcís Figueras

L'OBRA DE JOSEP PLA ha estat i és constantment evocada per tota mena de gent, amb objectius i interessos molt diversos. També hi ha hagut en els darrers temps estudis seriosos, fets amb rigor i exhaustivitat –que s'han afegit als que podien ostentar aquestes característiques fins ara–, sobre el sentit i el procés de composició de la seva obra i sobre la personalitat de l'autor. A aquests estudis i aportacions recents he de remetre forçosament, atès que aquest no és el lloc adequat per ni tan sols adduir-los com caldria(1).

Una de les qüestions que ha suscitat més interès dels investigadors ha estat la de la veracitat autobiogràfica dels textos planians; hom ha establert amb força solidesa el principi que Pla emmascarava els fets i s'emmascarava (es posava la màscara) ell mateix: es feia personatge dels seus textos. Això no treu cap mèrit a l'obra de l'empordanès (com podria creure, i segur que ho fa, tot donant-se per al·ludit, algun «planià anecdòtic» dels que volten per aquests mons), ans al contrari, clarifica el seu procés de creació i ajuda a conèixer-lo més bé a ell i a la seva obra; ni treu que aquesta pugui amb tota justícia ser utilitzada com a testimoni d'època, amb la cautela necessària: testimoni d'una determinada visió de les coses, com qualsevol llibre d'impressions i de records, de memòries, etc., a banda de l'estudi dels mecanismes literaris i creatius que hi donen lloc(2).

Marina Gustà ha establert amb claredat els problemes textuais que es posen a tot investigador que vulgui aclarir quina és l'obra de Josep Pla(3). La reelaboració a què sotmeté els textos o l'ús que féu més endavant de textos de joventut, les exigències de l'editor, l'interès per dissimular o fer sobresortir uns determinats fets o visions i no uns altres, etc., tot plegat fa que la feina d'establir els textos, les diverses versions i el procés d'elaboració sigui quasi impossible. Això d'una banda. De l'altra, les mateixes causes –el mecanisme de reelaboració i la necessitat de publicar que tenia, sobretot, l'editor– han fet que Pla repetís fragments i articles sencers (amb lleugeres modificacions) al llarg de l'*Obra completa* (OC) publicada per J. Vergés a Destino (ja no diguem anècdotes o petits records que hi apareixen multiplicats).

El procés d'escriptura de Pla –un cop superades de seguida algunes efusions juvenils– anà decantant-se vers la descripció de paisatges, situacions, personatges, en el context del seu concepte de realisme literari. Ja de bona hora afirma detestar el desig d'originalitat i advoca per la «continuació de la tradició», és a dir, l'aprofitament, reelaboració i fins plagi de textos d'altri, i en dóna l'exemple de Stendhal («El seu viatge a França és fet sobre un text anterior que l'escriptor discutí, corregí, esmenà, aprofità i prengué com a fonament de totes les seves suggestions innumerables»)(4). Aquesta actitud de considerar tranquil·lament el plagi com a mecanisme de producció («... si no he plagiat és més perquè no he pogut que perquè no n'he tingut ganes. A mi el que m'interessa és continuar») és fruit del seu aprenentatge literari en una mena de periodisme que es practicava a la Barcelona del seu temps. Ell mateix ens ho fa saber:

«A les sis de la tarda, la redacció era completa. Jo era dels tocatardans. *El Liberal* eixia a un quart de set i sense la lectura prèvia d'aquest diari em considerava un home desproveït d'informació, sense la més lleu defensa. Feia com tothom: plagiava. Els diaris del vespre plagiaven els del matí, i els del vespre següent plagiaven els del matí anterior. Era una rosca, amb una mica d'escreix, naturalment. Potser el que ensenya realment el periodisme és a plagiar decentment –cosa importantíssima. El plagi s'inicià amb Adam i Eva i encara continua. Potser abans»(5).

Sobre aquesta qüestió del plagi no solament hi ha passatges de l'obra de Pla en què el descriu i el defensa, sinó que també se n'ha posat de relleu algun dels que ell protagonitzà i que li produïren algun problema en el decurs de les seves corresponàlies a l'estranger(6).

La nostra intenció és de posar en evidència en alguns dels textos de Pla sobre la Selva les obres que li serviren de referència, les que aprofità i algun cop copià literalment. Les similituds i ressons ens han assaltat en el decurs d'unes lectures amb un altre objectiu i, de fet, la cosa pot ajudar en l'estudi –si un dia es vol fer i val la pena de fer-lo i algú hi pot donar cap– de les fonts utilitzades per Pla en l'elaboració i engruïment de la seva monumental obra.

Un paisatge típic de la Selva.

F. CATALÀ ROCA

El paisatge selvatà: les arbredes de la Tordera

Un dels temes que Pla tracta amb més assiduitat al llarg dels textos que va dedicar a la comarca de la Selva és el de la *finor* del paisatge («M'agrada de viatjar per aquesta comarca, perquè és una de les més fines del país... El pla de la Selva té potser una finesa tan fascinadora perquè les muntanyes que el volten(...)» *Viatge a la Catalunya Vella*, OC 9; «Més enllà dels teulats començava el paisatge: A l'esquerra, les ondulacions fines i llargues dels pujols de la Selva(...)», *Primera volada (Girona, un llibre de records)*, OC 3). En aquest context, remarca dos aspectes: la visió general del paisatge del pla i les arbredes de pollancre. No podem tractar ara amb deteniment la qüestió de la gènesi i transvasament d'aquests textos (les afinitats que tenen entre ells i els afegitons), però sí que podem identificar-ne les fonts d'inspiració, almenys parcialment. Es tracta de textos escrits en una primera versió els anys trenta.

El tema de les arbredes de la Tordera i, en general, de la Selva, Pla l'utilitza en diverses bandes de la seva obra, sempre referit al paisatge que veu des del tren en els seus anants i vinents entre Girona i Barcelona(7). És una experiència que hi compartim tots els qui hem fet regularment aquest trajecte durant alguna època de la nostra vida. Pla evoca, en uns fragments de gran bellesa (que, com sempre, apareixen repetits a diversos volums de l'OC), l'estructura geomètrica de les arbredes que voregen la Tordera i l'antic estany de Sils, les contraposa al bosc i descriu els efectes visuals i sonors que li produeixen. Per a ell el país de les arbredes va de Sant Celoni a Riudellots.

La voluntat de continuïtat que hem destacat anteriorment es posa ara de manifest explícitament: Pla té com a referent uns llibres d'itineraris pel país que ens porten directament, com ell diria, a la «*centúria passada*». Es tracta, d'una banda, com ja va posar en evidència pel que fa a Girona Narcís-Jordi Aragó, de dos volums titulats *Cataluña* i que figuren dins d'obres generals sobre les terres, paisatges i monuments de la península. Originals de Pau Piferrer i Francesc Pi i Margall, s'editaren a Barcelona el 1842 (A) i el 1884 (B), la darrera amb unes notes i addicions d'Antoni Aulèstia. En les seves pàgines trobem els textos que destaquen aquest mateix paisatge. Vegem-los (els subratllats són nostres):

A) «A tres leguas de Gerona hallé las Mallorquinas, pequeño pueblo sito sobre la cumbre de un monte. En el valle de la derecha está Riudarenas, en el valle de la izquierda la laguna de Sils. Todo respiraba tristeza en torno mio. La laguna reflejaba los rayos del sol como espejo empañado, como ojos velados por densas cataratas, como mar de hielo; el pueblo del valle, triste, silencioso, sin nada en sus alrededores que respirase vida, parecía mas que un pueblo un cementerio. La naturaleza estaba en todas partes árida y moribunda; los campos yermos, los árboles, los árboles sin hojas. La fiebre que devoraba á los habitantes de esta comarca(8) parecía haber estendido su imperio sobre la rica vegetación que cubria en otro tiempo estos frondosos valles. // Al salir de las Mallorquinas, la naturaleza estaba ya brillante. Apenas tramontaba una colina, descubriría vastas llanuras pobladas de ricas alamedas que bordaban la márgen de algun arroyo ó riachuelo. En la arroyada, bajo la sombra de los árboles veíanse esparcidos acá y acullá hermosos y manchados bueyes que pacian entre ovejas blancas como la

Transport de viatgers de l'estació del tren fins a Caldes de Malavella.

nieve. A menudo interrumpían el silencio del paisaje ya el vago sonido del viento que murmuraba entre las hojas de los álamos, ya el hondo mugido de buey que repetía magestuosamente el eco de las montañas del fondo. Solo la frescura que respiraban estas encantadas llanuras podía templar los ardores del sol de agosto que rodaba sobre mi cabeza. Como dos leguas andadas, llegué á Hostalrich, villa sentada orillas del Tordera, en la falda de un monte cuya cumbre ocupa una espaciosa fortaleza. // (...) [Breda, el monestir] Este monumento no sobrevivirá probablemente al espíritu de destrucción de nuestro siglo; propiedad ya de un particular, no tardará en ser víctima de un interés mezquino»(9).

B) «Si después de haber el viajero recorrido durante el día las frescas alamedas de Hostalrich y Santa Coloma, los tristes pantanos de Sils y Riudarenas (a), los tétricos y espantosos encinares de las Mallorquinas, y los valles ya algo más animados de Cassá de la Selva, acierta á llegar á esa ciudad [Girona] á la hora en que el crepúsculo de la tarde parece engrandecer los objetos, cubriéndolos de sombras (...) (b).

(a) Estos pantanos han sido desecados.

(b) ADICIÓN.- El viajero que hoy se dirija a Gerona puede escoger entre la línea férrea del litoral cuyo trazado sigue la comarca llamada la Costa, ó la del interior, que entrando en el Vallés por el collado de Moncada, y siguiéndolo por su lado oriental, va á encontrar la cuenca del Tordera para enlazarse con el anterior más allá de Hostalrich, en el punto conocido por el Empalme. En este trayecto abundan las bellezas naturales, pues los paisajes se suceden variados y en bellos contrastes. Después de los apacibles campos del Vallés, donde la viña y los cereales alfombran la planicie surcada por rieras y barrancos cuyas líneas dibujan los álamos y los sauces; encuéntrase las ásperas estribaciones del Montseny extendiendo por todos lados sus brazos cubiertos de bosques espesos, que se dan la mano, por medio de las frescas arboledas del Tordera, con la comarca de la Selva»(10)

És lògic que Pla, que volia escriure sobre paisatges i sobre el país hagués llegit, en alguna d'aquelles tardes llargues que passà a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, les obres de Piferrer i de Pi i Margall, personatges que esmenta amb elogi en diversos passatges de la seva obra(11). D'aquests textos, a més de l'esment de les arbrades o pollancredes que poblen les ribes dels rierols i els camps inundats de l'antic estany de Sils, en destacaríem la referència a la destrucció de Sant Salvador de Breda; tot al llarg de l'obra de Pla el tema de la destrucció a què el país s'ha sotmès ell mateix durant decennis del segle XIX i del XX és recurrent(12).

Ara no ens podem estendre més en aquestes qüestions, que mereixerien una atenció per menut a fi de posar de relleu les afinitats i les divergències. Tothom podrà fer-ho, si li vaga, a partir de les referències que donem en les notes, al llarg de les pàgines suculentos i nombroses de la fàcilment trobable *Obra completa*.

La plana ondulada i els desnivells seus

L'altre dels temes que anunciàvem és el del paisatge selvatà en general. Ens sembla haver localitzat un text que li serví de base i el vincle amb el qual apareix clarament evident en algun passatge. Ja no es tracta ara de textos del Pla més primerenc sobre la nostra comarca, sinó dels que –sempre sobre la base dels primers, és cert– anà escrivint al llarg de la seva vida.

L'any 1961 Pla publicà, en versió castellana, una *Guia de Catalunya*, a l'Editorial Destino. Més endavant, el 1971, en publicà la versió en català amb un pròleg on explica algun detall de la composició de l'obra inicial, així com el fet que l'any 1960 feren un viatge per Catalunya l'editor i poeta Joan Teixidor, el fotògraf Ramon Dimas i ell mateix(13). A la fi d'aquest pròleg dóna d'una forma general «moltes i moltes gràcies» a totes aquelles persones que l'han ajudat en la tasca d'escriure la guia i d'informar-se de les diverses poblacions i contrades. Podia molt ben fer-ho, ja que en aquesta obra, com en moltes altres, la inspiració li venia *directament*. Hi ha algun passatge d'aquest itinerari que, com tindrem ocasió de mostrar, pot considerar-se «inspirat», diguem-ho així, en un article del cassanenc Modest Sabaté; de fet, tot el text respira la coneixença del treball d'aquest antic redactor de *La Veu de Catalunya*, amb qui Pla degué coincidir en aquesta destinació(14).

Modest Sabaté és autor d'un text sobre la comarca de la Selva que va ser inclòs en l'*Àlbum Meravella*, publicació de sèries fotogràfiques sobre paisatges i monuments del país en sis volums editada pel Centre Excursionista Barcelonès a partir de 1928(15).

El comentari detallat dels aspectes que relacionen aquest text amb el de Pla faria massa llarga aquesta nota. Vegem només un parell de passatges definitius que fan palesa la «inspiració» de l'empordanès en el selvatà:

Text Modest Sabaté (1933)

«La plana de la Selva es caracteritza per no tenir grans *extensions llises de terreny*. Es (sic) un conjunt de reduïdes superfícies lli-ses, accidentades per *desnivells suaus, que no arriben a formar turó*. Ni a Campllonc (sic), ni a Fornells, ni del costat de Riudarenes a Aiguaviva, la plana no és una continuïtat *rasant*. Aquesta condi-ció li dóna un aspecte de *diversitat* atractívola i una característica que la *diferencia* dels terrenys de les Guïlleries, on els desnivells, abundosos, són en forma *precipitada*».

«Vista des de qualsevol de les prominències gabarrenques la plana de la Selva fa l'efecte d'un *jardí immens*, on s'hagin reservat grans places que són els camps de conreu(...)».

Text Josep Pla (1971)

«Des del punt de vista del paisatge, aquesta és una de les terres més fines de Catalunya. Ben mirat, la Selva és un pla ondulat, amb ondulacions *tan suaus que no arriben a formar pujols*. No té, per tant, *grans extensions de terreny planes, sinó petites superfícies llises accidentades per desnivells suaus*, amb moviments de fugida de gràcia prodigio-sa. No podem parlar d'*una plana, d'una rasant*. Això fa que tingui una *diversitat* de planimetria i de perspectives constant, un interès, dins el to menor (el to d'estar-s'hi, el to de la vida), inesgotable. Aquesta ondulació de terres queda folgadamente empresonada per fons muntanyosos. Les Guïlleries tenen un perfil força *distint* de les Gavarres. El de les Guïlleries és més aviat accidentat. Les Gavarres, en canvi, (...)sense cingles espadats ni *precipitacions sobtades*».

«Ara, si des d'una de les muntanyes que la ceneixen es con-templa la plana ondulant, sembla un *immens jardí* de terres de conreu clapejades per la presència de petits boscos(...)».

Caldes de Malavella i les aigües

Afegim-hi encara un darrer acarament, que no té discussió possible. En el fragment amb què despatxa Caldes de Malave-lla el text planià torna a exhibir els seus deutes imprescriptibles amb el de l'opuscle que ens ocupa (aquí l'autoria de Sabaté no resta, però, establerta amb claredat). Confrontem, doncs, aquest passatge amb la redacció de Pla (no hi hem cursivitzat les expressions calcades, car ho són pràcticament totes):

Text Modest Sabaté (1933) (?)

«Vila d'uns 2.200 habs., enclavada gairebé al centre de la Selva, en un terme tancat per les serres que separen la conca del Ter de la del Tordera i regat per la riera que porta el nom de la població... Caldes gaudeix d'anomenada per les seves aigües termals que brollen de diferents manantials en els pujols de les Animes (sic), Sant Grau i Moleres i són especialment indicades per a les malalties de l'aparell digestiu, fetge, artritis, etc., comptant per a l'estatge dels que se sotmeten al seu tractament amb tres importants balnearis i altres establiments i comerços en general. Ja dels temps dels romans que són coneguts els efectes curatius de les aigües de Caldes. Les piscines descobertes al puig de Sant Grau i de les Animes (sic), restes de les famoses Termes Romanes, en són una prova ben eloqüent».

Text Josep Pla (1971)

«Caldes de Malavella, situada al centre d'aquest país, té la consideració d'ésser la població que produeix les aigües minerals de més anomenada i de més vasta acceptació. En el seu terme es produeix l'espina que fa de partió de les aigües que vessen sobre el Ter de les que s'escorren cap a la Tordera. Establiment termal antiquíssim, amb vestigis romans abundants, les seves deus brollen en els pujols de les Animes de Sant Grau (sic) i les Moleres, espe-cialment indicades per a les malalties de l'aparell digestiu i del fetge i per a l'artritis. En el rodal hi ha diversos balnearis i boti-gues de totes classes».

No cal afegir-hi gaire res més. La refacció a què Pla sotmet el text el fa més llegidor, més fluid, és cert. L'ofici s'havia de notar amb escreix. I Pla un cop se'n defensa tot sol i se justifi-ca amplament: la inspiració no prové d'enlloc més que de l'ofici adquirit i de les estratègides apreses que l'han anant confi-gurant en l'escriptor. Tot parlant de Ruyra ens diu: «...l'ele-ment essencial de la inspiració d'un artista, diria que és l'ofici mateix, o sigui aquella endimoniada barreja de coneixements, de trampa, de malícia. La majoria de les emocions literàries que el públic s'empassa a llàgrima viva o que li enforteix la calma de les bones digestions, nasqueren per atzar, foren expo-sades en fred, s'aprofitaren de totes les habilitats d'una experiència –d'una experiència generalment basada en el cinisme del joc fred (cinisme que de cap manera no ho és, atès que tot-hom té dret a guanyar-se, com pugui, la vida)»(16).

És això, exactament. En el cas que ens ha ocupat la pro-cedència de la inspiració ha quedat ben establerta, diàfana. I l'ofici també, indiscutiblement. Un hom es demana, potser

encara amb massa ingenuïtat: així aquest home degué escriure sempre amb llibres i plànols damunt la taula i quatre records interioritzats de lectures i d'algun viatge? No és pas l'únic cop que actuà així en els seus textos sobre viatges i països, és ben conegut. Pel que fa a la *Guia* en qüestió es desplaçà per fer algunes fotografies, tal com diu ell mateix(17). Però, per exemple, no sembla que a Caldes hi anés: és «en el rodal» que hi ha els balnearis i les botigues, o al mig del poble? Tornem a ser ingènuament puntimirats. Això sí, les aigües ja no són, si s'hi fixen, termals, sinó minerals: la comercialització envasada ha passat a primer terme, i no és Caldes que té l'anomenada, sinó les aigües. Els temps han canviat. Hi ha una reelaboració, però també un afinament, una actualització i una perspiciàcia molt pròpies de Pla. I, d'altra banda, les aigües minerals amb gas no podien deixar indiferent un home que devia tenir, si em permeten, algunes digestions complicades.

Narcís Figueras és filòleg (UOC)

Notes

1. Sense cap propòsit d'exhaustivitat, indico a continuació alguns treballs, de dimensions i d'objectius diversos, en què podeu trobar, d'una banda, riques bibliografies sobre l'escriptor, que m'estalvien de fer aquí més esments, i de l'altra, informació i reflexió molt pertinent en relació amb els temes que aquí ens ocuparan: Lluís Bonada, *Josep Pla*, Barcelona, Empúries, 1991; Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política 1927-1939*, Barcelona, Curial, 1994; Marina Gustà, *Els orígens ideològics i literaris de Josep Pla*, Barcelona, Curial, 1995. M. Gustà és l'autora del capítol dedicat a Pla en J. Molas (dir.), *Història de la literatura catalana*, vol. X, 1987, pàg. 129-189. A més, Cristina Badosa ha publicat recentment *Josep Pla. Biografia d'un solitari*, Barcelona, Ed. 62 (Biografies i memòries, 29). D'altra banda, la publicació del primer volum de l'Obra Crítica de Joaquim Molas ha posat més a l'abast els seus textos fonamentals «Josep Pla i la realitat» (de 1967 i, en català, 1975) i «Notes sobre el 'Quadern gris' de Josep Pla» (de 1984) (J. Molas, *Obra Crítica I*, Barcelona, Ed. 62 (Clàssics catalans del segle XX), 1995, pàg. 157-162 i 367-386).
2. Veg. Xavier Coromina, «Relativització de la mentida en Josep Pla: l'adolescència com a mostra», *Revista de Catalunya*, núm. 92 (gener 1995), pàg. 97-110; Xavier Pla, *Pròleg a Josep Pla, Cartes a Pere*, X. Pla ed., Barcelona, Destino, 1996; Eliseu Carbonell, «L'epistolari de Josep Pla i el problema de l'autobiografia», *Revista de Girona*, núm. 178 (set.-oct. 1996), pàg. 43-45.
3. Veg. M. Gustà, *Els orígens...*, pàg. 26-41, text que havia aparegut anteriorment a *Revista de Catalunya*, núm. 87 (juliol-agost, 1994), pàg. 121-135.
4. El text a què ens referim pertany a una nota inicial a la primera edició de *Viatge a Catalunya* (Barcelona, Biblioteca Catalana d'Autors Independents, 1934, pàg. 9-12), en què Pla aplegà textos escrits el 1927. El text en qüestió, retret ja per Fuster (*Literatura catalana contemporània*, Barcelona, Curial, 1980(5), 259-260) i per M. Gustà (*Història...*, X, 157-160), fou esmentat també per Antoni Serrà Campins en el seu article «Sobre Josep Pla i el classicisme noucentista» (publicat en A. Ferrando i A. G. Hauf ed., *Miscel·lània Joan Fuster*, III, Barcelona, PAM, 1991, pàg. 327-351), en què situa la concepció planiana del realisme literari en el seu context històric i en relació amb els corrents estètics en voga en els anys en què Pla inicià la seva obra. Aquesta qüestió (vinculació de la concepció antisubjectivista a la «reacció clàssica» dels homes de l'«École Romane», com ara Maurras) fou tractada per Jaume Vallcorba en una seva estada a Girona el 12 de juliol del 1996; veg., J. Vallcorba, *Noucentisme, mediterraneisme i classicisme. Apunts per a la història d'una estètica*, Barcelona, Quaderns Crema, 1994.
5. «Pas per 'Las Noticias'» (OC 3, *Primera volada*, pàg. 472-478, esp. 474).
6. Veg. per exemple Bonada, *Josep Pla*, pàg. 31-32, o bé Artur Bladé i Desumvila, «Francesc Pujols i Josep Pla. De com van engiponar el 'Manuel d'Hiparxiologia'», *Revista de Catalunya*, núm. 85, pàg. 89-96.
7. OC 1 (*El quadern gris*), pàg. 335-336 i pàg. 690 i s.; OC 9 (*Viatge a la Catalunya Vella*), pàg. 171-176; i OC 43 (*Caps-i-puntes*, «Un viatge ple de notícies»), pàg. 11-21.
8. En efecte, entre 1841 i 1843 hi ha una gran mortaldat a la contrada, cosa que produí nous moviments per a una definitiva dessecació de l'estany de Sils. Els prohoms de les poblacions afectades visitaren la reina Maria Cristina a l'hostal de la Granota, on sojornà en el seu retorn de l'exili. Veg. N. Figueras, «L'estany de Sils: de la història més reculada a la més recent», en *El nostre poble de pagès*, Taller d'Història de Maçanet de la Selva, Maçanet de la Selva, 1988, pàg. 51-61.
9. Francesc PI i MARGALL, *Cataluña dins España. Obra pintoresca en láminas acompañadas con texto*, Barcelona, Impr. Joan Roger, 1842, 200-201.
10. Pau PIFERRER i Francesc PI i MARGALL, *Cataluña* (t. II) dins *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza é historia por... y ..., con notas y adiciones de D. Antonio Aulestia Pijoan*, Barcelona, Daniel Cortezo, 1884, 60-61. Veg. Narcís-Jordi Aragó, «Josep Pla i la fascinació de Girona», *Revista de Girona*, 98 (primer semestre 1982), pàg. 9-13, article en què Aragó identifica el ressò directe de Piferrer en el fragment que Pla dedica a la catedral de Girona; si hom resseguís amb calma altres llocs de tots dos autors és segur que anirien aflorant altres ressons. D'altra banda, Piferrer, català que escriví en castellà, tingué una revifal acabada la guerra espanyola: feia part de la nòmina d'escriptors catalans no sospitosos (Cabanyes, Balmes, Milà i Fontanals, Verdaguier,...), «glorias de la Patria hispana», Pla tampoc no devia ésser aliè a aquesta utilització. Veg. Joaquim Molas, «1939. Any límit de la literatura catalana», *Actes del X Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalana*, 1995.
11. OC 44 (*Darrers escrits*), pàg. 310 («El país: la destrucció», esment de Pi i Margall); i pàg. 406 (esment de Pau Piferrer com a autor de «Recuerdos y Bellezas de España» i membre d'una generació formada a la Universitat de Cervera, «molt més eficaç que la que funciona avui»). Un bon aplec d'obres de les mateixes característiques i un estudi sobre la literatura de viatges a l'Espanya decimonònica pot llegir-se en Maria del Mar Serrano, *Las guías urbanas y los libros de viaje en la España del siglo XIX. Repertorio bibliográfico y análisis de su estructura y contenido (Viajes de papel)*, Universitat de Barcelona (Geocrítica: textos de apoyo), 1993. A més, cal tenir present que el 1934 la Col·lecció Popular Barcino va publicar una versió catalana resumida dels *Recuerdos y bellezas...*, amb el títol *Records i belleses de Catalunya* (núm. 100, un opuscle de 12 pàgines).
12. Veg. OC 9 (*Viatge a la Catalunya Vella*), pàg. 270-273 («El patriotisme local») i pàg. 292-295 («Ruïnes, ruïnes...»); OC 44 (*Darrers escrits*), pàg. 307-312 («El país: la destrucció»); OC 32 (*Prosperitat i rauxa de Catalunya*), pàg. 569-572 («La Girona del meu temps i la d'avui. En la inauguració de la Fontana d'Or»), en què fa una valoració matisada de la «Comisión Provincial de Monumentos», i també pàg. 632 («Notes autobiogràfiques»): «En el nostre país, ningú no fa cas de res, tot rellisca i es fa fonedís. És a dir: a tot arreu hi ha una tradició positiva de conservació de les coses; i en el nostre, hi ha una tradició positiva de destrucció de les coses». I encara en altres escrits de Pla (sobre Poblet i Eduard Toda, per exemple) apareix la seva preocupació pel patrimoni monumental del país.
13. *Guia de Cataluña*, Barcelona, Destino, 1961 («La Selva»: pàg. 48-54; *Guia de Catalunya* (col. Imatge de Catalunya, "la Caixa"; fotografies de F. Català Roca), 1971 («La Selva»: pàg. 37-38); i OC 30 (*Tres guies*, «Catalunya»).
14. El polític i industrial Modest Sabaté i Puig va néixer a Cassà de la Selva el 1909 i va morir al Voló el 1986. Com a redactor polític col·laborà a «La Veu de Catalunya» entre 1928 i 1936. Publicà una història de la Lliga, una novel·la i un llibre de contes, i dos llibres sobre els fets del 6 d'Octubre (veg. GEC). Pla l'esmenta un cop a la seva *Obra Completa* (i en transcriu un conte): «El meu vell amic i company de periodisme, Modest Sabater (sic), ha escrit un llibre de contes». (OC 36, *Per passar l'estona*, «L'ase i la filosofia», pàg. 283-287, esp. 285).
15. L'opuscle a què ens referim, dipositat a l'Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners, sembla una tirada a part de l'apartat selvatà d'aquella publicació; duu la numeració 351-382, bé que el text de Sabaté ocupa només les pàgines 351-354, i va seguit d'uns comentaris genèrics sobre cada població i una col·lecció de fotografies. Té enquadernació pròpia de cartolina amb una foto d'una casa de pagès i amb el títol «La Selva/Centre Excursionista Barcelonès». La informació sobre la trajectòria d'aquesta institució (que ens donà la pista sobre la procedència d'aquest fulletó, evidentment integrant d'una obra més extensa) procedeix de Josep Iglésies, «Història de l'excursionisme», en *Enciclopèdia de l'excursionisme*, vol. I, Barcelona, Dalmau Ed., 1964, pàg. 534-543. Amb tot, ignorem el volum al qual pertany el text, que l'autor data al final a «Barcelona, gener del 1933».
16. J. Pla, OC 11 (*Homenots. Primera sèrie*), pàg. 111-112.
17. També en parla, a més de Pla en el pròleg de la *Guia* esmentada, Joan Teixidor, «L'escriptor i el paisatge», *Revista de Girona*, 98 (primer semestre 1982), pàg. 57-58.